

«Un procés d'urbanització "difusa" es va perfilant i abasta molts altres municipis: Quart (a la fotografia), Riudellots, Sant Gregori, Bescanó... fins a definir l'àrea de Girona com un "paisatge" urbà.»

L'àrea urbana de Girona, entre l'evidència i la impotència

Joan Vicente i Rufí

«Passejar per sobre la muralla és passar sobre un límit: aquí s'acabava la ciutat. Aquí es defensava dels enemics i de la indefinició. A l'altra banda començava el territori de l'aventura i de l'escaramussa. Ara les coses no són tan segures, les ciutats s'esclerissen als seus marges i es dissolen a claps fins a la línia invisible dels seus termes. O bé, atapeïdes, es cusen amb els pobles veïns.

Barris integrats a la ciutat, municipis independents que es resisteixen a ser devorats per l'organisme que creix. Santa Eugènia, Pont Major, Salt, Sarrià, Sant Daniel, Campdorà... Des del límit de la muralla es veuen i s'imaginen les forces centrífugues i centrípètes d'aquests nuclis, les tensions de la vida i de la convenció de les fronteres. I la implacabilitat del poder.»

Narcís Comadira

Una breu visió històrica

Una perspectiva moderna de l'àrea urbana de Girona pot partir de la redacció i aprovació del *Plan General de Urbanización de Gerona y su zona de influencia* del 1955. Aquest Pla va ser el primer que va intentar donar un projecte a mitjà termini al municipi de Girona i comú per a tot un seguit de territoris del seu voltant. Eren més d'un els motius que en aquells moments empenyien la capi-

tal a intentar no només articular-se amb els municipis de l'entorn (i també a annexionar-se els més pròxims): Girona tenia un terme municipal de 6,75 quilòmetres quadrats, el més petit de les capitals de província espanyoles, amb pocs habitants –29.690 el 1948–, amb greus i evidents problemes per disfuncionalitats territorials amb Sant Daniel, Santa Eugènia i Palau-sacosta, que acaben sent annexionats el 1962.

Així doncs, el Pla abastava un territori de 40,37 quilòmetres quadrats, amb parts de Celrà, Salt, Sant Daniel, Sant Julià, Sant

Gregori, Santa Eugènia, Palau-sacosta i Sarrià. El model territorial que proposava no es pot dir que fos per a una nova gran ciutat, sinó que més aviat era de dimensió i contingut bastant modestos, potser assenyats, pensant en una Girona no gaire més gran; amb un centre urbà més ampli estenent-se cap al Pla i descongestionat de trànsit que superava el monumental/marginal Barri Vell; una ciutat més «capital»; no gaire més industrial. En tot cas, el que més ha quedat d'aquest Pla ha estat la seva radicalitat en la proposta de desviació del tren cap a l'est per les Pedres, clau de volta de tot el projecte, perquè alliberava l'espai necessari per a la nova xarxa viària, per al centre administratiu i els parcs.

Aquest Pla però va ser ràpidament superat per les circumstàncies econòmiques, socials i polítiques. El PGOU55 va ser molt poc útil en la construcció efectiva de la ciutat, ja que va ser desvirtuat començant per les operacions d'habitatge social de l'administració pública, que en la seva quasi totalitat es van realitzar fora d'ordenació. D'altra banda, ja el 1961 es va manifestar que no seria possible desviar el tren, de manera que tot el Pla quedava bloquejat. Tampoc no és aliè a l'abandonament del Pla els canvis més generals derivats de l'arribada de les polítiques *desarrollistas* que intentaven estimular el creixement econòmic a gran velocitat, incompatible amb un planejament que en el seu afany d'ordenació implicava tràmits i processos més lents i restrictius.

De manera que s'entra als anys seixanta amb una ciutat i municipis de l'entorn que comencen a augmentar ràpidament de població sense que en paral·lel s'anés construint el capital social fix –habitatge, equipaments, infraestructura...– necessari per acollir-la en condicions. Els problemes de barraquisme –més d'un 15% de la població el 1968–, d'especulació i urbanització fragmentada –i pobra–, de congestió viària, pèrdua d'identitat de barris i pobles, d'abandonament i alteració del patrimoni... es van anar convertint en una nova «identitat» de la ciutat.

Des d'una perspectiva oficial municipal, imbuïda en el context, es comença a parlar de la *Gran Gerona* i a buscar projectes i instruments que la

fessin possible, que es concreten, per exemple, en la demanda de noves annexions –ara de Sarrià, Salt i una part de Sant Gregori i Celrà– l'endemà mateix de l'assumpció de les primeres. I també es materialitza amb projectes urbanístics de gran volada com el Pla Perpiñà per al centre de Girona –a l'actual plaça de Catalunya–; i amb l'inici de la revisió del planejament urbanístic, que culmina amb el *Plan Comarcal* de 1971.

Aquest nou Pla reflectia perfectament el nou model de ciutat i d'àrea urbana. Girona ja no havia de ser només una capital sinó també una gran ciutat, metropolitana, moderna i industrial. Abastava un territori molt més ampli que l'anterior; era la cobertura tècnica per a les noves annexions, de manera que ja no es conformava amb planificar l'àrea urbana evident sinó que anava molt més enllà, era clarament expansionista. Aquest afany quedava reflectit en la dimensió territorial del Pla –158,14 quilòmetres quadrats– i en la capacitat poblacional que permetia, que segons algunes anàlisis sobrepassava els 600.000 habitants potencials. L'expansionisme, en extensió i en densitat, permetia, a la vegada, reintroduir a la legalitat urbanística totes les operacions que des del 1955 s'havien

construït al marge de la llei i del pla anterior.

La base tècnica del Pla era una aplicació radical de la zonificació, que se sobreposava a qualsevol lògica topogràfica –rius i turons– i històrica –pobles de l'entorn– existent. La base ideològica era la del *desarrollismo*, de fomentar el creixement accelerat creant les condicions per a la urbanització, molt de sòl i permissivitat. Així ho expressaven els redactors:

«Una limitación de superficies zonificadas para adaptarla a la hipótesis de población prevista exigiría un sistema coercitivo que incidiría profundamente sobre la iniciativa privada.» (PGCG71, Memòria, pàg. 52)

D'altra banda, quedava l'afany municipal de reclamar capitalitat per a Girona, en un moment en què entre el dinamisme de la Costa Brava i la proximitat de Barcelona s'assistia a una certa crisi d'identitat:

«La Comisión redactora del Plan General expresa, con la mayor firmeza, su convicción de que el conjunto comarcal centrado "al redés de la Ciudad de Girona" se halla actualmente en un punto o situación de encrucijada.

El momento presente deviene interesantísimo, porque en un corto espacio de tiempo habrá de quedar perfectamente

«La "Gran Gerona" es va materialitzar en projectes urbanístics de gran volada com el Pla Perpiñà per al centre de Girona, a l'actual plaça de Catalunya.»

«¿Té sentit que a l'àrea urbana de Girona s'han construït més de 14.000 habitatges, quan la població només ha augmentat en 11.000 persones?»

marcado el sentido y la orientación de la futura comarca. Somos optimistas, y creemos que Gerona seguirá una ruta, tal vez ya iniciada, de franca superación y desarrollo en todos los órdenes.

(...) un reciente estudio de la Cámara de Comercio de nuestra Ciudad, plantea la problemática de la corriente migratoria de gerundenses hacia Barcelona (...). Es más, según dicho estudio, los gerundenses que han emigrado son en su mayoría personas de alta cualificación profesional, y por lo tanto con capacidad de creación de riqueza y capacidad de consumo. (...).

Creemos, siguiendo el estudio indicado, que solamente un núcleo urbano de tipo intermedio —alrededor de 150.000 habitantes— puede resistir con éxito aquella solicitud, y crear su propio desarrollo por el mecanismo llamado de bola de nieve.

No es que seamos partidarios de las grandes urbes, en las que la incomodidad

es la nota dominante del vivir cotidiano. Tampoco creemos que la grandeza de un lugar deba medirse por la fría estadística del número de habitantes. Los gerundenses tenemos sobrados motivos para sentirnos orgullosos. Pero, frente a la problemática del futuro desarrollo, han de tenerse en cuenta todas las circunstancias que la realidad ofrezca.

(...) Sin embargo, frente a todo lo expuesto, tampoco debemos dejar de considerar que la enorme densidad de población del área metropolitana de Barcelona, podría ser una determinante decisiva para nosotros. Gerona habría de convertirse en el lugar apropiado para admitir y recibir la descongestión industrial de Barcelona y su hinterland. Y, aquí, en este punto, las zonas industriales establecidas en el Plan Comarcal pueden llegar a alcanzar un relieve importantísimo.» (PGCG71, Memòria, pàg. 75-77)

La història general d'aquest període té la seva crònica en el *Girona grisa i negra* d'Aragó, Casero, Guillamet i Pujades; la particular d'aquest Pla és prou coneguda: impugnacions, recursos, aplicacions en precari i definitiva anul·lació el mes de desembre de 1980, quan les tendres institucions democràtiques n'havien iniciat una revisió ineludible. El cas és que els quasi deu anys de validesa virtual van deixar una traça notable en la ciutat de Girona i a tots els altres municipis implicats, de manera que el procés de densificació i expansió de la urbanització privada sense pràcticament cap mena de regulació ni contrapès públic va esdevenir una pesada herència per als ajuntaments democràtics.

Aquesta herència va ser encarada des dels nous ajuntaments també recorrent en gran mesura a l'urbanisme, si bé aquesta vegada com a instrument de reconstrucció i reordenació de la ciutat, amb la mateixa esperança que la majoria de municipis catalans. Primerament amb unes Normes Subsidiàries (1981) que substituïen amb urgència el Pla anul·lat. Aquestes Normes —redactades des de la Generalitat— abastaven un territori de 6 municipis (vuit amb les desagregacions del 1983), i tenien com a principals objectius «recosir» una ciutat fragmentada socialment i urbanísticament i, a la vegada, donar les pautes per a una estructura efectivament metropolitana.

L'altra herència determinant per a la construcció de l'àrea urbana és la de les annexions de Salt i Sarrià. Com se sap, des d'aquests dos antics municipis la resistència a l'agregació es va mantenir i enfortir durant tot el període de la Transició, fins al punt que la reivindicació de la independència va esdevenir una mena de peatge democràtic que va portar el 1983 a les desagregacions. Aquesta decisió a més dels efectes positius que podia significar també n'implitava de negatius, com per exemple la dificultat que la pràctica ha demostrat de coordinar des d'aleshores polítiques entre els tres ajuntaments afectats, començant per les urbanístiques, que un Consell Comarcal creat fa deu anys tampoc no ha estat capaç d'encarar. Des d'aleshores, el planejament urbanístic és d'escala estrictament municipal, persistint únicament les Normes de 1981 com a feble referent de lògica metropolitana.

Una àrea urbana madura i complexa

Fins aquí s'ha fet ràpidament el recorregut institucional i tècnic de l'àrea urbana; ara cal veure de quina manera s'ha construït des d'un punt de vista funcional. L'anàlisi de la realitat territorial, econòmica i social de l'àrea urbana revela un funcionament complex i una estructura madura. Això vol dir que l'àrea urbana abasta bastants municipis –molts més que Girona, Salt i Sarrià– amb graus i tipus de relació diferenciada i canviant.

Començant per una visió del procés d'urbanització es pot observar com el continu edificat ha canviat notablement des del 1950 fins ara (Mapes 2 i 3). El que era un nucli central (Girona, Sant Daniel, Santa Eugènia i Palau) i un seguit d'agregats dispersos a l'entorn seguint les vies de comunicació, es converteixen en un espai urbà morfològicament indiferenciat. Els anys noranta Girona, Salt, Sarrià, Aiguaviva, Vila-

blareix, Fornells i Sant Julià són totalment o parcialment una sola unitat física. A més, un procés d'urbanització «difusa» es va perfilant i abasta molts altres municipis: Quart, Riudellots, Sant Gregori, Bescanó... fins a definir l'àrea de Girona com un «paisatge» urbà.

La integració de municipis a la lògica metropolitana queda també reflectida en la perspectiva demogràfica. Tots els municipis abans esmentats, i fins i tot algun més, han vist com la seva estructura poblacional es transformava en funció de la seva pertinença i posició a l'àrea urbana. Si en un principi –els anys seixanta i setanta– quasi únicament Girona, Salt i Sarrià tenien uns creixements demogràfics típics de centre i perifèria metropolitana –molt alts arreu, sobretot als dos segons–, els anys vuitanta i noranta s'observen nous i més amplis processos. Salt i Sarrià frenen quasi en sec el creixement i en canvi emergeixen Quart, Fornells, Vilablareix, Aiguaviva... com una segona corona metropolitana que es nodreix de nous

habitants procedents no ja del sud de la Península sinó, sobretot, de la mateixa ciutat central. És a dir, amb aquestes pautes demogràfiques l'àrea de Girona hauria entrat en una fase de maduresa, segons tots els models que intenten descriure aquests fenòmens, d'especialització del centre, de crisi de la primera perifèria i d'eclosió de la segona perifèria.

Aquests canvis de dinàmica i localització de la població s'expliquen per molts factors, entre els quals destaquen els urbanístics i els econòmics –que en el fons acaben coincidint–. Des de la primera perspectiva, és clar que les ofertes de sòl de cada municipi de l'àrea (vegeu la Taula 1) només s'expliquen per la seva pertinença a un mercat immobiliari d'abast supramunicipal. Des de la perspectiva d'estructura econòmica, les transformacions de les bases econòmiques de Girona cap als serveis, de Fornells, Aiguaviva i Vilablareix cap al comerç i serveis de gran superfície o de Riudellots cap a la indústria també responen clarament a una estructuració metropolitana condi-

Taula 1. Règim del sòl 1997

Municipi	Urbà	Urbanit.	No urbanit.	Total	% urbà	% urbanit.
Aiguaviva	20,00	36,29	1334,71	1391,00	1,44	2,61
Bescanó	41,83	229,03	3402,14	3673,00	1,14	6,24
Bordils	39,63	10,36	676,01	726,00	5,46	1,43
Canet d'Adri	29,00	0,00	4490,00	4519,00	0,64	0,00
Celrà	80,20	209,13	1724,67	2014,00	3,98	10,38
Cervià de Ter	30,57	11,18	920,25	962,00	3,18	1,16
Flaçà	38,30	26,37	602,33	667,00	5,74	3,95
Fornells de la Selva	91,32	45,97	1046,71	1184,00	7,71	3,88
Girona	1046,74	182,23	2608,03	3837,00	27,28	4,75
Juià	40,11	47,71	750,19	838,01	4,79	5,69
Madremanya	4,35	9,42	1348,23	1362,00	0,32	0,69
Quart	31,49	54,70	3657,81	3744,00	0,84	1,46
Riudellots de la Selva	47,49	156,55	1133,96	1338,00	3,55	11,70
Salt	162,51	68,78	409,71	641,00	25,35	10,73
Sant Gregori	86,76	50,44	4779,80	4917,00	1,76	1,03
Sant Joan de Mollet	10,77	0,00	317,23	328,00	3,28	0,00
Sant Jordi Desvalls	25,87	19,59	1124,54	1170,00	2,21	1,67
Sant Julià de Ramis	133,61	44,18	1634,21	1812,00	7,37	2,44
Sant Martí de Llémena	33,60	22,59	4311,81	4368,00	0,77	0,52
Sarrià	104,19	41,88	269,93	416,00	25,05	10,07
Vilablareix	69,06	81,97	454,97	606,00	11,40	13,53
Vilobí d'Onyar	42,69	55,78	3185,53	3284,00	1,30	1,70
Vilopriu	29,99	9,23	1604,78	1644,00	1,82	0,56
Total	2.240,08	1.413,38	41.787,55	45.441,01	4,93	3,11

Font: Elaboració pròpia a partir de Serveis Territorials d'Urbanisme.

cionada per la disponibilitat de sòl, el preu i l'accessibilitat.

I tot això queda reflectit per un indicador com la mobilitat laboral. Segons aquesta dada, l'any 1996 en un entorn de 23 municipis veïns de Girona un 46% de la població laboral treballava en un municipi diferent del de residència.

O cada dia el nombre de persones que entren o surten de Girona ciutat per anar al seu lloc de treball arriba quasi a les 24.000. La relació entre llocs de treball i nombre de treballadors en cada municipi també reflecteix aquesta mobilitat:

Una àrea urbana sense projecte

En definitiva, ens trobem amb una àrea urbana evident, reconeguda fins i tot en el Pla Territorial de Catalunya del 1995, però que en la seva pràctica no disposa de cap mecanisme de previsió i d'ordenació. Per a qui sigui il·lusionat devot dels mecanismes de mercat això no representa cap problema; però des d'una visió realista i de futur els fets i les teories donen més aviat motius per a la preocupació. La fragmentació política i tècnica d'un territori econòmicament i socialment integrat comporta disfuncions i des economies inherents a

hores; en resposta la xarxa viària és o bé local o bé d'escala regional (com l'autopista). Cap dels vials que s'han fet o refet en els darrers 25 anys no respon a una visió metropolitana. És més, els pocs que s'han fet –Variant o Passeig d'Olot/Paisos Catalans– posen en evidència precisament la manca d'aquesta visió i la prioritjació de la lògica localista.

És evident també que la fragmentació del planejament ha provocat fenòmens de *free riding* –d'aprofitament de la posició geogràfica per part de cada municipi tot i que això signifiqui un perjudici per al conjunt–. L'oferta immobiliària de cada municipi,

Taula 2. Evolució de la relació de llocs de treball/treballadors 1981-86-91

Municipi	1981	1986	1991
Aiguaviva	0,96	1,33	2,76
Bescanó	1,06	0,83	0,68
Bordils	0,70	0,64	0,52
Canet d'Adri	0,60	0,55	0,59
Celrà	1,03	1,12	1,64
Cervià de Ter*	–	0,85	0,80
Flaçà	1,32	1,25	1,16
Fornells de la Selva	1,55	1,92	2,51
Girona	1,02	1,28	1,24
Juià	0,57	0,66	0,64
Madremanya	0,14	0,56	0,52
Quart	0,98	0,70	0,59
Riudellots de la Selva	1,66	1,62	1,90
Salt**	–	0,56	0,58
Sant Gregori	0,96	1,26	1,59
Sant Joan de Mollet	0,59	0,52	0,76
Sant Jordi Desvalls*	–	0,85	0,74
Sant Julià de Ramis	1,03	1,01	0,96
Sant Martí de Llémena	0,44	0,75	0,50
Sarrià de Ter**	–	2,20	1,46
Vilablareix	0,75	0,69	1,35
Vilobí d'Onyar	1,21	1,20	0,93
Vilopriu	0,83	0,72	0,73

Font: Elaboració pròpia a partir de l'IEC.

* No hi ha dades de 1981. **Integrats a Girona.

Com es pot observar, municipis com Aiguaviva, Riudellots i Fornells doblen la seva oferta de llocs de treball respecte a la de treballadors i en canvi d'altres quasi tenen el doble de treballadors que de llocs de treball com Salt, Madremanya o Bescanó.

És a dir, queda patent la unicitat del mercat laboral de l'àrea.

la no-coincidència entre les escales dels problemes i els àmbits institucionals que els han de resoldre.

Un exemple flagrant d'aquesta situació pot ser el de les infraestructures viàries. Els problemes de congestió de trànsit responen clarament a un funcionament metropolità, com ho demostren els carrers de la ciutat en determinades

Jordi S. CARRERA

pi, o la de sòl industrial, només s'explica en funció de la seva participació en l'àrea urbana, però la suma de cada municipi acaba comportant una sobreoferta i malbaratament de recursos molt gran. Té sentit que a l'àrea urbana entre 1981 i 1996 s'hagin construït més de 14.000 habitatges, quan la població només ha augmentat en

«L'oferta immobiliària de cada municipi (a la foto, Sarrià de Ter) només s'explica en funció de la seva participació en l'àrea urbana.»

11.000 persones? O que hi hagi unes 400 hectàrees de sòl industrial sense ocupar sobre una oferta de 750 fragmentada en una vintena de polígons?

I és demostrable que les desigualtats socials i territorials d'escala metropolitana tampoc no es podran resoldre amb els únics recursos de cada municipi. Un exemple: a un municipi de l'àrea s'està notant un gran augment de la població extracomunitària; la particularitat és que aquesta població no hi arriba des del seu país d'origen, sinó des d'un altre municipi de la mateixa àrea. Com es poden resoldre desigualtats metropolitanades des de les actuacions d'un sol ajuntament?

Es pot dir, doncs, que ja es comencen a notar els costos de la «no-política» metropolitana: amb desigualtats i congestions, amb no-aprofitament òptim dels excel·lents recursos de l'àrea. Segurament seran aquests efectes negatius, que afecten la vida quotidiana, els que acabaran per precipitar, amb retard, les decisions polítiques i tècniques necessàries. Decisions que, amb probabilitat, passaran per recuperar plantejaments estratègics de l'àrea, com els que ja apuntava el Pla de Ciutat de Girona del 1993, o per usar figures d'ordenació territorial massa inèdites com els plans directors de coordinació. En tot cas, segur que l'àrea urbana «intel·ligent» haurà de ser fruit d'un pacte, no d'una imposició, entre administracions —no només locals—, tècnics i ciutadans.

Joan Vicente i Rufí és professor de Geografia Urbana a la UdG.

Bibliografia

- AGÈNCIA RABELL (1971). «Gerona vista por los propios gerundenses. Visión de la Gerona en el año 2000», Girona, Agència Rabell.
- AJUNTAMENT DE SALT (1986?). *Pla General d'Ordenació Urbana. Memòria, Base Cadastral. Ordenació del Sòl, Ordenances i Normes Urbanístiques*. Salt, Ajuntament de Salt.
- ALBERCH, R. i CASTELLS, N. (1983). «La població: de l'enderrocament de les muralles a les segregacions», *L'Avenç*, Barcelona, núm. 60, pàg. 36-39.
- ALBESA, J. i CASTAÑER, M. (1995). *Estudis previs per a la revisió del programa d'actuació del Pla General d'Ordenació de Salt. Diagnòstic i conclusions*, Vol. 4, Document mecanografiat.
- «Al·legacions al PGCG71», Recull de les al·legacions al PGCG71, documents mecanografiats, sense classificar a l'Arxiu Històric Municipal, Caixa 3.
- ARAGÓ, N. J.; CASERO J. M.; GUILLAMET, J.; PUJADES, P. (1972). *Girona grisa i negra*, Barcelona, Ed. 62.
- AYUNTAMIENTO DE GERONA (1955). *Plan General de Ordenación de la Inmortal ciudad de Gerona*, Document mecanografiat.
- AYUNTAMIENTO DE GERONA (1969). *Plan General de Gerona y su Zona de Influencia (Plan Comarcal)*. Informació pública, Girona, Ajuntament de Girona.
- AYUNTAMIENTO DE GERONA (1970 i 1971). «Informe de la Comisión redactora del Plan Comarcal», resposta de la Comisión a les al·legacions al PGCG71, document mecanografiat, sense classificar a l'Arxiu Històric Municipal, Caixa 4 i Caixa 20.
- Van der BERG, L. i altres (1982). *Urban Europe: a study of growth and decline*, Oxford, Pergamon.
- BOSCH, I. (1969 i 1970). «Alegación al Plan General de la Comarca de Gerona», document mecanografiat, sense classificar a l'Arxiu Històric Municipal, Caixa 4.
- BUCH, Ll. (1988). *Aproximació al creixement urbà de Salt*. Salt, Ajuntament de Salt.
- CASTAÑER, M.; VICENTE, J.; BOIX, G.; COMAS, E. (1998). «Assaig de definició de l'àrea urbana de Girona», DAG, pendent de publicació.
- CHESIRE, P. (1995). «A new phase of urban development in western Europe? The evidence for the 1980», *Urban Studies*, Vol. 37, núm. 2, pàg. 1045-1083.
- CLARÀ, J. (1991). *Girona sota el franquisme. 1939-1976*, Girona, Quaderns d'Història de Girona, Aj. de Girona i Diputació de Girona.
- CLUSA, J.; CASASSAS, Ll.; GABARRÓ, A. (1982). «Estudi sobre alternatives d'organització municipal. El cas de Salt i Sarrià a Girona», Girona, Ajuntament de Girona, (treball no publicat).
- DALMAU, J. i BOSCH, I. (1975). «Nuestro quebrado planeamiento», CAU, Barcelona, núm. 29, gener-febrer, pàg. 58-61.
- DIRECCIÓ GENERAL D'URBANISME (1983). *Normes subsidiàries de planejament dels municipis de Fomells de la Selva*, Girona, Quart d'Onyar, Sant Gregori, Sant Julià de Ramis i Vilablareix, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Generalitat de Catalunya.
- FABRE, J. (1986). *Girona. Entre quatre rius*, Girona, Ajuntament de Girona.
- FONT, A.; ESTEBAN, J.; MONTERO, J. (1986). *Pla General d'Ordenació Urbana. Memòria i Normativa*, Girona, Ajuntament de Girona, text fotocopiat.
- MARTÍN-MADRID, M. (1975). «El Plan de Ordenación Urbana de Gerona», CAU, Barcelona, núm. 29, gener-febrer, pàg. 66-71.
- NADAL, J. (1981). «Girona i el seu territori», a TERRADES, M.; PICAMAL, R. M.; SERRA, M.: *El Gironès. Una aproximació a l'estructura socio-econòmica*, Barcelona, Caixa de Catalunya, pàg. IX-XVI.
- NADAL, J. (1988). *Municipi i ciutat. Girona com a exemple*, Girona, Ed. Pont de Pedra.
- NADAL, J. (1991). *Girona: mirant el present, pensant el futur*, Girona, Ed. Pont de Pedra.
- PAVÓN, D. (1998). «El procés d'annexió i segregació municipals de l'àrea urbana de Girona (1962-1983)», treball inèdit.
- PLA DE CIUTAT DE GIRONA (1993a). *Informe de Diagnòstic*, Girona, Document de treball.
- PRECEDO, A. (1996). *Ciudad y desarrollo urbano*, Madrid, Síntesis.
- RIBAS, J. i BOSCH, I. (1975). «Un caso de grandeur municipal», CAU, Barcelona, núm. 29, gener-febrer, pàg. 130-133.
- SOT, J. M. (1969). «El urbanismo de Gerona: de la calle de la Forsa a la autopista», *Revista de Gerona*, Girona, núm. 49, pàg. 50-53.
- TERAN, F. (1982). *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900-1980)*, Madrid, Alianza Editorial.
- VICENTE, J. (1998a). «El rol del gobierno local en la renovación urbana de Girona», a BRUGUÉ, Q. i GOMÀ, R., *Gobiernos locales y políticas públicas. Bienestar social, promoción económica y territorio*, Barcelona, Ariel, pàg. 211-233.
- VICENTE, J. (1998b). «El procés de construcció de l'àrea urbana de Girona. Plans, discursos i realitat», tesi doctoral.
- VICENTE, J.; CASTAÑER, M.; BOVER, J. (1996). *L'àrea urbana de Girona: un espai per al futur*, Girona, PROGRUP.